

ՍՈՒՐԵՆ ՇԱՐՈՅԱՆ

421/731

ԿՅԱՆԲԸ ԲՈ ԳՐԿՈՒՄ

ԵՐԵՎԱՆ ՎԱԿ-ՊՐԻՆՏ

2024

ՀՏԴ 821.19-31 Շաբոյան

ԳՄԴ 84(5Հ)-44

Շ 121

Շաբոյան Սուրեն

Շ 121 421/731. կյանքը քո գրկում: Վիպակ / Ս.

Շաբոյան.- Եր.: ՎՄՎ-Պրինտ, 2024.- 60 էջ:

Վիպակում ներկայացված են Արցախի պատերազմի, բլոկադայի, դրանց նախորդած ու հաջորդած մի քանի իրադարձությունները: Կարելի է ասել, որ սա մերօրյա իրականության պատմագեղարվեստական գեղեցիկ վավերագիր է՝ հագեցած երիտասարդ ստեղծագործողի վառ ու բազմաշերտ երևակայության երանգներով:

ՀՏԴ 821.19-31 Շաբոյան

ԳՄԴ 84(5Հ)-44

ISBN 978-9939-60-876-1

© Շաբոյան Ս., 2024

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ	5
ՄԵԾ ՍՊԱՍՈՒՄՆԵՐՈՎ	9
ԲԱՆԱԿԱՅԻՆ ՄՐՑՈՒՄՆԵՐԸ	21
ՖԻԼՄԻՑ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	23
ՓՈԹՈՐԿԻՑ ԱՌԱՋ	29
ՄԱՀՎԱՆ ԳԻՇԵՐ	32
ԱՐԱՄ	46
ՎԵՐՋԻՑ ԱՌԱՋ	50

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Տարբեր դարերում, տարբեր ժամանակներում պատերազմների մասին շատ գրքեր են գրվել, որոնցում ներկայացվել են թե՛ պատերազմի բերած աղետներն ու արհավիրքները, թե՛ մեծ կորուստները և թե՛ այն անդարմանելի ցավն ու ցասումը, որ համակում են պատերազմի բովոյլ անցած քիչ թե շատ զգայուն ու գիտակից անհատին: Թվում է՝ այդ թեմայով գրվածքն այլևս նոր բան չունի ասելու:

44-օրյա պատերազմից հետո այս թեման բաց վերքի նման ցավեցնում է շատերին: Զգայական ցնցումները շարունակվում են բլոկադայից ու Արցախ աշխարհի կորստից հետո: Այդ թեմայով նոր բան լսելը, նոր բան կարդալը, թվում է, նոր ցավ պիտի պատճառի, բայց չէ՛. այս դեպքում այդպես չէ:

2023 թվականի հոկտեմբերին մտնում եմ ՀՊՏՀ կառավարման ֆակուլտետի խմբերից մեկը՝ հայոց լեզվի հերթական դասը անելու, ու տեսնում եմ երեք նոր ուսանողի: Նրանց մեջ անմիջապես գրավում է մեկը՝ իր ծիծաղկոտ հայացքով, կենսախինդ, չափազանց դրական կերպարով: Հենց առաջին դասին աչքի է ընկնում իր մեծ ակտիվությամբ. մասնակցում է դասին, կարծիք ու գնահատական հնչեցնում քննարկվող հարցերի վերաբերյալ: Հաջորդ դասերից մեկի ժամանակ էլ ներկայացնում է իր պրեզենտացիան ու աչքի ընկնում արցախցուն բնորոշ հյուրըն-

կալությամբ՝ իր խոսքի ավարտին հյուրասիրելով համակուրսեցիներին բերած քաղցրով: Հարցուփորձ եմ անում. պարզվում է՝ Արցախից է եկել, ծառայած տղա է:

Հետո պիտի տեսնեի, հասկանայի, որ Սուրենի այդ անկեղծ ժպիտների, խոսուն հայացքի մեջ անդարմանելի ցավի, կորցրած ծննդավայրի կարոտի ու նաև մեծ ցասումի շերտեր կան քողարկված: Անցնում է ժամանակ. Սուրենը, չնայած իր մեծ ծանրաբեռնվածությանը, ակտիվ մասնակցություն է ցուցաբերում նաև համալսարանական միջոցառումների ժամանակ, մասնավորապես ժամանակակից գրող Ռուբեն Եսայանի հետ հանդիպման ժամանակ հանդես է գալիս գրողի վերջին գրքի հերոսներից մեկի՝ հոգևորականի կերպարով՝ ինձ համար անուղղակիորեն բացահայտելով իր կերպարի մեկ այլ հետաքրքիր շերտ:

Ուսումնական տարին ավարտվում է, կարճ ժամանակ անց Սուրենից հաղորդագրություն եմ ստանում, որ մի փոքրիկ բան է գրել և ցանկանում է իմ կարծիքն իմանալ: Կա՞ ավելի հաճելի ու պարտավորեցնող բան, քան լինել սիրելի ուսանողի ստեղծագործության առաջին ընթերցողը: Սիրով համաձայնում եմ: Թեև մեկնել էի հանգստի ու Սուրենին խոստանում եմ կարդալ վերադառնալուց հետո, բայց չեմ համբերում. սկսում եմ ընթերցել, և հույզերի, աննկարագրելի զգացողությունների տարափը համակում է ինձ: Կարծում եմ՝ պատճառն այն է, որ գիտեմ Սուրենի մասին, նրա անցած ճանապարհի մասին: Նաև ինքս եմ շատ բան կորցրել այդ պատերազմով, Արցախի կորստով: Հանձն եմ առնում խմբագրել, սրբագրել ստեղծագործությունը, մեծ պատասխանատվությամբ անցնում եմ գործի: Կարդում եմ երկրորդ, երրորդ անգամ. նույն հույզերի տարափը, նույն զգացողությունները...

Ակնհայտ է մի բան. գործ ունեւ խոստումնալից ստեղծագործողի, տաղանդավոր մարդու հետ, որ շատ արագ ձևավորելու է ընթերցողների մեծ բանակ ու դեռ շատ անգամներ տպավորելու է բոլորին իր ինքնատիպ ստեղծագործություններով...

Այս ստեղծագործությունը ևս պատերազմի մասին է, բայց առանձնահատուկ է նրանով, որ ներկայացնում է պատերազմի դեմ կռիվ տված ու նրան հաղթած արցախցի երիտասարդը. նա պատմում է իր ու իր հայրենակիցների անցած ուղու, իրենց պատուհասած արհավիրքների, իր ու զինակից ընկերների մինչև վերջ կռվելու հաստատակամության մասին, և այդ ամենը ներկայացված է այնքան պարզ ու անմիջական ոճով, որ ընթերցողին թվում է՝ ինքը մարտի դաշտում է, կռիվ է տալիս հանուն կյանքի ու հաղթում մահին: Նվիրական երազանքներ, կյանքից մեծ սպասումներ ունեցող տասնութամյա խիզախ պատանին հանկարծ հայտնվում է պատերազմի թատերաբեմում, էպիկենտրոնում, և նաև իր գործողություններից է կախված ոչ միայն իր, այլև իր ընկերների, հարազատների ճակատագիրը. էլ ինչպե՞ս կարող էր հանգիստ նստել տեղում կամ մտածել միայն իրեն փրկելու մասին:

Գրվածքն էլ ավելի շքեղ շունչ է ստանում, երբ շարադրանքին ավելանում է անկեղծ հույզերի տարափը, որ համակել էր վիպակի գլխավոր հերոսին՝ հենց իրեն՝ հեղինակին. ուշադիր ընթերցողը չի կարող չնկատել այն վեհությունն ու հպարտությունը, երբ հեղինակը խոսում է իր պապի ու նրա պատգամած կարևոր մտքերի մասին: Չենք կարող չտեսնել այն անթաքույց պատվախնդրությունը,

արժանապատվության բարձր նշաձողը, որով համակված՝ նա գնում է ծառայության, ապա ցանկություն հայտնում մասնակցելու կարևոր ստուգատեսի և ի հեճուկս շատերի՝ իր ուժերի հանդեպ ունեցած անվստահության՝ հաղթում: Դժվար է չտեսնել բնական հույզերի այն տարափը, հուզական այն անկեղծ բռնկումները, երբ առաջին անգամ դուրս է գալիս մահվան դեմ հանդիման, երբ տեսնում է հարազատներին, հատկապես հորն ու մորը և հաստատակամորեն վճռում է, ինչ գնով էլ լինի, ապրել: Ապրել ու ողջ աշխարհին ազդարարել արցախցու կենսունակության, անկոտրում կամքի ու անկախ ամեն ինչից՝ ողջ մնալու մեծ ցանկության մասին:

Վիպակի հեղինակը իր կերպարով, իր կենսախնդությամբ ու կենսունակությամբ, այդ բոլոր արհավիրքներից հետո, միևնույն է, լավատես լինելու, չչարանալու իր բացառիկ ունակությամբ, իր անկեղծ ու անմիջական ժպիտների տարափով խոսուն վկայությունն է այն բանի, որ ամեն ինչ դեռ անդառնալիորեն կորսված չէ. արցախցին աշխարհին դեռ ասելիք ունի, արցախցին իր ծննդավայրում՝ մեր հայրենիքի ամենատպալորիչ Արցախ աշխարհում, դեռ ծխեցնելու է իր օջախի ծուխը, դեռ հնչեցնելու է զուռնա-դիողը, դեռ ապացուցելու է, որ ինքն է այդ հող ու ջրի լիիրավ տերը...

Դեռ ապացուցելու է, Սուրեն Շաբոյան բացառիկ արցախցու այս գիրքը վկա...

Լիլիթ Հակոբյան
(ՀՊՏՀ լեզուների ամբիոնի
դոցենտ, բ. գ. թ.)

ՄԵԾ ՍՊԱՍՈՒՄՆԵՐՈՎ

Հիանալի տեսարան էր բացվում մեքենայի պատուհանից՝ անտառներ, դաշտեր, լեռներ... Ջարմանալի է աշխարհի մի փոքրիկ անկյունում բնության հիասքանչ այս համադրությունը:

Չէի համբերում, թե երբ կհասնեմ հայրենի գյուղ՝ Դրմբուն՝ Արցախ աշխարհի մի մասնիկ, որտեղ անցավ մանկությունս, որտեղ, կարծում էի, կանցներ ծերությունս, չնայած դեռ վաղ է խոսել ծերությունից: Ընդամենը 18 տարեկան, երազանքներով ու մի քիչ աշխարհից կտրված, ինչպես պապս կասեր, կիսախակ մի երիտասարդ էի:

Այո՛, կյանքի մասին պատկերացումներս այլ էին. տարբերվում էի մեր գյուղի հասակակիցներիցս: Դեռ 13 տարեկանից, երբ նոր-նոր փորձում էի կյանքը հասկանալ, տեսնելով հասակակիցներին՝ չէի ուզում նմանվել նրանց: Գիտե՞ք, ոչինչ չունեի նրանց դեմ, ուղղակի ինձ դուր չէր գալիս բակային հիերարխիան, ուղղակի մեքենա վարելը (որ գյուղում տեսնեմ տեսե՛ք, ես մեքենա եմ վարում), ուղղակի ժամանակ վատնելը և նման շատ բաներ: Ամեն դեպքում իմ կյանքի առաջին 18 տարիները ակտիվ անցան՝ սպորտ, քաղաք, նոր ծանոթություններ, մի խոսքով՝ քայլեր դեպի մեծ կյանք:

Եվ ինչպես «բոլորը», այնպես էլ ես 18-ս լրանալուն պես պարտադիր ժամկետային ծառայության պետք է անցնեի հայոց բանակում:

Հուլիսի 25-ն էր. երեկ էի վերադարձել ճամբարից, արդեն մեկ ամիս էր, ինչ վերադարձել էի Երևանից, որտեղ ավարտել էի դպրոցս, ընդունվել համալսարան: Չնայած երկու տարվա մեջ մի քանի անգամ էի տեսել ծնողներիս, բայց չգիտեմ ինչու որոշեցի վերադառնալուն պես ընկերներիս հետ անմիջապես հաճախել ճամբար: Արդեն երկրորդ անգամն էի Կատմանդու ճամբարում, այս անգամ որպես ջոկատավար: Ճամբարի թիմի հետ մի ընտանիք էինք դարձել. այնտեղ գտել էի նոր ընկերներ, թվացյալ առաջին սեր ու մեկուսացել էի արտաքին աշխարհից, որը, անկեղծորեն պիտի խոստովանեմ, ինձ շատ էր պետք:

Աչքերս բաց էին, բայց մորս դողդողացող ձայնից վեր կացա, գրկեցի նրան. աչքերը լցվել էին:

– Մա՛մ, լյաց մի՛ ինիլ: Էնում ստեղ լի, մինգ էլ Երևան չում, հիբը օգիս, կկյաս, տեսնաս,– փորձում էի այդպես հանգստացնել նրան:

Հորս ձայնը դղրդաց տնով մեկ. ինչպես միշտ, ջղային ձայնով ասում էր, որ շտապեմ, թե չէ կուշանանք: Չնայած հայրս մորիցս ավելի մտահոգ էր և նեղսրտած, բայց կարողանում էր իր մեջ պահել, ցույց չտալ դա. այդ օրը հասկացա, որ այդ հատկությունը ժառանգել եմ իրենից:

– Ժամը 9-ին էն պիտի ինինք Մարտակերտա վայինկոմում, Ցուլո, շու՛տ ըրա:

Եվս մեկ անգամ գրկելով և հանգստացնելով մորս՝ նստեցինք մեքենան և դեպի Մարտակերտ:

Ճանապարհին շատ էի մտածում այն մասին, թե արդյոք իմ պատկերացումները բանակի մասին ճիշտ են: Հասկանում էի, որ այն, ինչ տեսել եմ ֆիլմերում, ուղղակի հորինվածք էր: Դե ընկերներիցս էլ էի լսել մեր բանակի, այսպես ասած, «ներքին խոհանոցի» մասին ու ինձ տրամադրել էի

դրան: Ամբողջ ճանապարհին կարոտով էի նայում ու հիշում Սարսանգում պապիկիս հետ արած ձկնորսությունները, որսերը, խնջող հավաքելը: Աստված իմ, սա իմ մանկությունն է, ընդամենը 731 օր, և ես ամբողջովին ազատ կլինեմ: Դե իհարկե, սովորությանս համաձայն անելիքներս գծել էի. բանակս ավարտեմ, 1 ամիս ժամանակ ունեմ հանգստանալու համար: Ուղեղիս մեջ կազմել էի՝ սա կանեմ, նա կանեմ ու նոր կանցնեմ համալսարանական կյանքին:

Հորս այս անգամ քնքուշ ձայնը լսելով՝ գլուխս բարձրացրի:

Արդեն տեղում էինք: Մտանք զինկոմիսարիատ: Ինչպես և մտածում էի, մենք ժամանակից բավականին շուտ էինք եկել. համաձայն հորս բնավորության՝ երբեք չէինք ուշանում: Մոտ մեկ ժամից բոլորս հավաքվել էինք՝ թվով 12 հոգի: Նստեցինք «գազելը», որը, ի զարմանս ինձ, ծանոթներիցս մեկն էր վարում: Առջևում էի նստել: Ամբողջ ճանապարհին զրուցում էինք, և նկատում էի հետևում նստած տղաների հայացքները, որոնց կարծես թե դուր չէր եկել իմ աշխուժությունը:

Ինչևէ, թքած ունեի:

Արդեն ժամը 10-ն էր, երբ հասանք «ՅՈՒՐ»-ի զորամաս, ստացանք համազգեստները, որը, եթե չխաբեմ, մի 3 անգամ մեծ էր, բայց, ինչ արած, ասացին՝ դա է իմ չափսը:

Շատ էի լսել զինվորական կոշիկների մասին, ահա արդեն ինքս եմ կրում: Սկզբում զարմացա. կարծես չէր խանգարում. մի քիչ քայլելուց հետո ես էլ ինձ վրա զգացի այդ «հաճույքը»:

Ստացանք մեր զորամասերի համարները: Երբ հանեցի 77 պահեստային բրիգադ, պապիկիս ծանոթներից մեկը, ում պապիկս խնդրել էր ուշադիր լինել իմ հանդեպ, ասաց.

– Շնորհավոր, Շաբոյա՛ն: Սըրիսավանդըս ծառայըլան, համարյա ծէր տանը կօխկէն ա:

Դե ես, հարզանքից ելնելով, ժպտացի, բայց պատկերացում չունեի, թե որտեղ է Սրիսավանդը:

Արդեն բավականին ժամանակ էր անցել. մեզ մի քանի ժամ հանգիստ տվեցին: Վերջապես ծանոթացանք. այս անգամ 12 չէինք. մյուս մարզերից էլ կային մեզ հետ: Փա՛ռք Աստծո, ծանոթությունը առանց վեճերի եղավ, չնայած հակառակին էի սպասում: Անգամ տպավորվեց ապագա ընկերոջս՝ Արմանի պանրի տուփի մասին կատակը:

Երեկոյան արդեն 5-րդ պաշտպանական զորամասում էինք (Մարտակերում էր գտնվում): Այն փաստը, որ մեր շրջանում էինք գտնվում, վստահություն էր ներշնչում. հարազատներս կողքիս էին՝ մի քանի կիլոմետր հեռավորության վրա: Դե այդ ժամանակ մտածում էի՝ ինչ-որ բան կփոխվի դրանից: Բոլորս հոգնած էինք, ու անկեղծ չեմ հիշում՝ ինչ խոսեցին շարքում այդ պահին, ուղղակի մտածում էի՝ վերջանա, գնամ, քնեմ: Մեզ ցույց տվեցին անկողինները. բնականաբար սերժանտական կազմն արդեն ընտրել էր անկյունային տեղերը: Ինչևէ, դա ինձ չէր հուզում, ընտրեցի մեկը ու քնեցի:

– Պաղյօ՛մ, պաղյօ՛մ, ծէր տանը չըք, յէ՛ր կացիք, պաղյօ՛մ:

Սևակի ձայնն էր (մեր սերժանտներից էր). աչքերս բացեցի և ընդունեցի իրականությունը. զրողը տանի, ի՛նչ երազ էի տեսնում, մի քիչ էլ թողնեիք:

Առավոտյան մարզանքից հետո լվացվեցինք բոլորս, սերժանտները հավաքեցին մեզ և կարգն էին բացատրում՝ ինչն է կարելի, ինչը՝ չէ: Դե բնականաբար փորձում էին իրենց ներկայացնել բանակի «ԱՍ» զինվոր, ինչը, ան-

կեղծ ասած, ինձ զվարճացնում էր: «Ժողովից» հետո շարք կանգնեցինք և քայլով դեպի ճաշարան: Զորամասի ճաշարանը բավականին մեծ էր ինչպես տարածքով, այնպես էլ անձնակազմով, և երևի դա էր պատճառը, որ բոլոր ուստեստներն անհամ էին. դե ի՞նչ անեմ՝ նոր էի կտրվել արդեն դրախտ թվացող քաղաքացիական կյանքից, բայց լավ է. չէի բողոքում, բնավորությանս այս գիծը պապիկից եմ ժառանգել. ինչ կար, դրանով բավարարվում էի և արագ հարմարվում:

Կարծում եմ՝ արդեն գլխի եք ընկել բանակի մասին հիասթափությանս աստիճանը...

Մարտակերտում մենք պետք է ուսումնական ծառայություն անցնեինք, այն է՝ շարային պատրաստություն, զենքի տիրապետում, կրակային պաշտպանություն, բայց արդեն 3-րդ օրը լսվեց տագնապ հրամանը, որը կարծես պետք է ուսումնական լիներ, բայց, ավաղ, այդպես չէր:

Լուրեր էինք ստանում, որ հակառակորդի ԱԹՄ-ն հարվածել է զորամասերից մեկին, ունենք զոհեր և վիրավորներ: Ինչ խոսք, բոլորս էլ վախեցել էինք, հատկապես Աթայանի՝ «Պատրա՛ստ եղեք մարտական գործողությունների» արտահայտությունից հետո: Ես միշտ պատկերացրել եմ այդ պահը, միշտ՝ 2016, 2020թ.-ի պատերազմների ժամանակ: Մտքիս մեջ պատկերացրել եմ ինձ մարտի ժամանակ. շուրջբոլորը կրակում են, զոհվում են, գոռալով առաջ ենք նետվում (հասկանում եք չէ՞ ֆիլմերի ազդեցությունը), բայց այն պահին, երբ լսեցի, որ իմ հարազատ Դրմբոնում է այդ ամենը եղել, իրոք սկսեցի վախենալ: Սարսափեցի, բայց ոչ թե մեռնելուց (ես երբեք չեմ վախեցել մեռնելուց), այլ հորս, մորս, հարազատներիս, ընկերներիս համար: Տեղեկացել էի, որ կիզակետը զորամասում

էր. մեր գյուղացիները, այդ թվում՝ հայրս հաճախ էր գնում զորամաս:

Տեղս չէի գտնում. զանգում էի, սկզբից չէին պատասխանում, բայց մորս ձայնը լսելուց և մանրամասներն իմանալուց հետո սիրտս խաղաղվեց: Երկու զոհ ունեինք տարբեր ուղղություններում: Վերջին երկու տարվա ընթացքում 5000-ից ավել զոհ ունենալուց հետո բոլորը հանգիստ էին տանում այդ երկու զոհի փաստը: Կարծես սովորական երևույթ էր... Դա էլ էր զայրացնում, բայց ի՞նչ արած:

Մարտակերտում մնացինք 14 օր: Սովորաբար ուսումնական զորամասում մնում էին 6 ամիս, բայց մենք հատուկ իրավիճակում էինք. մեր շարային, կրակային պատրաստությունները և դրսում կազմակերպվելիք բոլոր ակտիվ վարժանքները կանխվում էին հակառակորդի հարվածային ԱԹՍ-ի կողմից:

«Մի՞թե սա է ծառայությունը»,– հարցնում էինք միմյանց:

Ասում էինք՝ եթե այսպես պետք է ծառայենք, 3 տարի էլ կմնանք, ասում էինք ու ծիծաղում. մեր ուսուցումը համարենք խափանված:

Լեյտենանտ Ազիզյանը (ի դեպ, նա առաջին իսկ օրվանից սիրվեց բոլորի կողմից, քանի որ մեզ հետ ընկերություն էր անում) հայտնեց, որ որոշում է կայացվել մեզ բաժանել տեղակայման վայրերով: Միմյանց հրաժեշտ տվեցինք. տխուր էինք: Հասցրել էինք ընկերանալ: Բացի այդ, 14 օր մենք չենք ծառայել, կարելի է ասել՝ հանգստացել ենք թշնամու ԱԹՍ-ի վտանգի պատրվակով:

Ցանկանում եմ անդրադառնալ առաջին օրվանից կազմավորված խմբավորումներին նույնպես՝ ընկերներով, գաղափարակիցներով և այլ պատճառներով կազմված.

դե մենք էլ մերը ունեինք՝ ես, Արմանը, Նվերը, Յուրան ու Քաջիկը (նրան զորացրել էին 12-րդ օրը): Արմանի հետ առանձնահատուկ կապ կար. ովքեր ծառայել են, կհասկանան՝ բանակի ընկեր բոլորին չեն ասում, բայց ես Արմանին վստահ կարող եմ անվանել բանակի ընկեր:

Հունիսի 9-ին մեզ տեղափոխեցին հիմնական տեղակայման վայրերը: Ավարտվեց 14-օրյա հանգստի շրջանը: Չնայած ուսուցումը ձախողվել էր, բայց հենց այնտեղ ծանոթացա բանակային լեքսիկոնի առանձնահատկություններին. բնականաբար անծանոթ էր: Օրինակ՝ պատկերացում չունեի, որ իմ իմացած չարխը բանակում օգտագործում են որպես ծանոթ, փ-գտ Աթայանը բացատրեց, թե ինչ է նշանակում մեքսիկական բոյը, որից ես ու Արմանը հազիվ խուսափեցինք: Սովորեցինք գիշերները տնից ուղարկված ուսելիքները ընկերներով էքստրեմալ իրավիճակներում սպառել (դրա հետ կապված շատ հիշողություններ կան):

Իրերը տեղավորեցինք շտաբի դիմաց: Մեզ տարան ծանոթացնելու զորամասին: Մելիքը՝ նոր սերժանտը, 1 ժամվա ընթացքում ամեն ինչ բացատրեց, ցույց տվեց մեր ժամանակավոր կացության վայրը մինչև ստորաբաժանումներով բաժանվելը:

Վերադառնում էինք շտաբի մոտ, երբ հանկարծ բոլորի մոտ խուճապ սկսվեց: Հրամանատարը վերադառնում էր զորամաս: Զարմանալի էր, որ բոլորը կարծես վախենում էին նրանից (համենայնդեպս այդպես էր թվում): Հրամանատարի մեքենան կանգ առավ շտաբի դիմաց, իջավ մեքենայից, բայց չհասցրինք տեսնել նրան: Դե գիտեինք, որ լեզգենդար «Քյոխ» մականունով Կարեն Զալալյանն էր: Մեզ զգուշացրել էին, որ ծառայության ընթացքում ավելի լավ է՝ խուսափենք նրանից: Թե ինչու, մենք ինքներս

հասկացանք առաջին ամիսներին: Որոշ ժամանակ անց շարվեցինք. հրամանատարը հայրենասիրական ելույթ ունեցավ և մեզ մաղթեց բարի ծառայություն (հիշվող էր զինվորներից մեկին էշ անվանելը):

Մեզ «պատրաստում էին» զինվորական երդման արարողությանը, որի ընթացքում պատասխանատու սպան փոխվեց մի քանի անգամ:

Երդման արարողությունը հրամանատարը կազմակերպեց Գանձասարում: Մենք հպարտ կանգնած էինք մեր շարքերում և հերթով մոտենում էինք երդում տալու: Բոլորի հարազատները ներկա էին: Ես այս անգամ մորս աչքերում տեսնում էի հպարտություն: Անկեղծորեն խոստովանեմ, նոր հասկացա, թե ինչ եմ ես այստեղ անում և ինչ պետք է անեմ ոչ միայն հանուն հայրենիքի, այլև հանուն ծնողներիս, հարազատներիս և ազգիս:

Երեք օր տանն էի: Հարազատներս հավաքվել էին: Բոլորը հպարտությամբ էին խոսում, և դա ինձ հաճելի էր: Ոգևորվում էի հատկապես պապիկիս խոսքերից. նա անընդհատ հիշատակում էր նախնիներիս և չէր կասկածում, որ ես էլ բարձր կպահեմ մեր ընտանիքի անունը:

Բոլորը հարցեր էին տալիս, իսկ ես մի քիչ ամաչում էի պատմել, թե այս օրերի ընթացքում ինչով ենք զբաղվել, ավելի ճիշտ՝ ինչով չենք զբաղվել:

Երեք օրն ավարտվեց ակնթարթորեն: Հաճելի էր կրկին զգալ անկողինս, տունս ու մորս ջերմությունը, բայց երդում ունեի կատարելու և պետք է գնայի: Ժամը 10:00-ին զորամասի դիմաց էի: Հաջորդ օրը հավաքեցինք մեր իրերը, շարվեցինք շտաբի դիմաց, և հրամանատարը սկսեց մեզ բաժանել ստորաբաժանումների: Հրամանատարի ձեռքում ցուցակ կար մեր անուններով: Իհարկե, նշումներ

կային ցուցակի մեջ, ոմանք «չարի» էին տեսել նախապես: Սկսվեց բաժանումը, և հերթով ուղարկում էր մարդկանց: Քանի մոտենում էր, այնքան լարվում էի, որովհետև այդքան էլ չէի հասկանում՝ ինչպես են բացվում ՀՐՊԿԴ, ԱՄ, ՀՄ, ՋՏԳՄ և նման այլ հապավումներ: Նկատեցի, որ սպորտային կեցվածքով մարդկանց ուղարկում են ՀԽՎ (հետախուզական վաշտ), իսկ ես ոչ միայն սպորտային էի, այլև սպորտում լուրջ հաջողություններ ունեի: Շարքում ակնոցով էի. տեսողության խնդիր ունեի: Ինձ հարցրեց՝ ինչով եմ զբաղվել: Սպորտային կյանքիս հատվածը բաց թողնելով՝ նշեցի համալսարան ընդունվելս, և անմիջապես հարցրեց, թե ինչպես եմ մաթեմատիկայից:

– Լավ,– պատասխանեցի:

– ԱՄ հաշվարկող,– ասաց նա:

Չհասկանալով՝ ինչ է դա, ուղղակի լուռ շարունակում էի լսել:

Մեր բրիգադում 2 զորամաս կար. մեկը՝ Սրխավենդում, մյուսը՝ մեր գյուղում՝ Դրմբոնում: Իմանալով, թե որտեղից եմ ծնունդով, ասաց.

– Ստեղ կրկենաս. ծերունց չըրչարես վուչ:

Ես շարունակելու էի ծառայությունս 120 միլիմետրանոց ականանետային մարտկոցում, որը զորամասում «լուված տեղ» էր համարվում: Սպաներիս հետ ծանոթությունը շատ հաջող ընթացավ: Բարեբախտաբար, ծառայության ընթացքում մեր սպաների հետ ընկերություն էինք անում: Մինչև կյանքիս վերջ չեմ մոռանա նրանց. հենց նրանց շնորհիվ ես սովորեցի ողջ մնալ և մնացի:

Քանի որ մարտկոցի ամբողջ անձնակազմը, բացի մի հոգուց, զորացրվել էր, մենք 1 շաբաթ անց բարձրացանք

կրակային դիրք: Սկսվեց իրական ծառայությունը մարտական հերթապահությամբ և մեծ պատասխանատվությամբ: Խնդիրն այն էր, որ մենք չէինք տիրապետում ականանետին: Դիրքերում սկսվեցին ինտենսիվ պարապմունքները: Մենք տեսականորեն ոչինչ չգիտեինք, ամեն ինչ անում էինք գործնականում: Շնորհակալություն ընկեր Դալլաբյանին. նա ջանք չէր խնայում. հաճախ գիշերները տազնապ էր տալիս. 1 ամսվա ընթացքում մեզ դարձրեց գնդի լավագույն մարտկոցը:

Սեպտեմբերին մենք պետք է մասնակցեինք կրակային պարապմունքների: Ջանք չէինք խնայում մեզ լավագույնս ցուցաբերելու համար:

Գիտե՞ք՝ պարապմունքների ընթացքում այդ ամենը հաճույք էր պատճառում, և ես նոր էի հասկանում տղաների խոսքը, երբ ասացին՝ դուք «լուված տեղ եք». հետագայում հասկացանք, որ դա մեր սպաների՝ Իսաիրյանի և Դալլաբյանի շնորհիվ էր: Կրակայինի ժամանակ մենք 8 թիրախից 7-ը գերազանց խոցեցինք: Չեք պատկերացնի՝ ինչ զգացողություններ էին, երբ նույն գործողությունը, որը մի քանի շաբաթ կրկնում էի, կատարեցի մարտական արկով, երբ ձայնը ականա խլացնում է, բայց երկրորդ արկը, ինչպես բժիշկը կբուժեր, միանգամից վերականգնում է լսողությունդ: Իրոք, հաճույք էի ստանում իմ աշխատանքից և այդ նույնը տեսնում էի մարտական և հարազատ դարձած ընկերոջս՝ Արամի մեջ, երբ գերազանց բառը լսելուն պես, ինչպես ընկեր Դալլաբյանն էր ասում, դահուկ էր քշում գետնի վրա, իսկ վերջին արկը, որը մեր սիրելի Դավիթը (վստահ կարող եմ ասել՝ մեր բանակի լավագույն նշանառուն էր), անուշադրությամբ պայմանավորված, սխալ նշանաթվով է արձակում, պայթում է լեռան լանջին,

քնականաբար, դա նշանակետը չէր: Ընդհանուր արդյունքով ձանաչվում ենք մեր գնդի լավագույն մարտկոց:

Նոյեմբերին՝ քրոջս նշանադրությանը, արձակման թերթիկ եմ ստանում 3 օրով: Դա իմ վերջին այցն էր Երևանում գտնվող հարազատներիս և ընկերներիս, որոնց հետ նոյեմբերի 11-ին անցկացրի հիանալի ժամանակ:

Առավոտյան զորքը տագնապով բարձրացավ դիրքեր: Հետո իմացանք, որ հակառակորդը հարձակման է անցել ՀՀ տարածքի որոշ հատվածներում, և մեծ հավանականություն կար, որ Արցախում նույնպես կսկսվեն մարտական գործողություններ: Մտքերս ամբողջությամբ տղաների հետ էին, քանի որ մեր զորամասը գտնվում էր թշնամու քթի տակ, մեր դիրքերից երևում էին ադրբեջանցիների հենակետերը: Չեք պատկերացնի՝ ինչքան էի ուզում հոգս ցնդեցնել, բայց գիտակցում էի նաև, որ մենք ողջ մնալու հնարավորություն չունենք:

Դեկտեմբերին թուրք «ակտիվիստները» փակում են Շուշիի մերձակայքում գտնվող ձանապարհը, որը կապում էր Մայր Հայաստանը Արցախին: Դեկտեմբերի 19-ից սկսվում է պայքարը Արցախ աշխարհում, պայքար ոչ միայն հանուն հայրենիքի, այլև կյանքի, գոյության...

Ես, Դավոն, Արամը, Էրոն (տանկիստներից էր, նոր էր տեղափոխվել մարտկոց) նստած սցենարներ էինք մտածում, թե ինչպես է լինելու կոփվը, եթե սկսվի, կատակում էինք, որ առաջինը ով մեռնի, պետք է պատիվ տա բոլորին, ժամ էինք նշանակել, թե ամեն մեկս ինչքան կդիմանանք...

Ցավոք, մեր հաշվարկներով ժամանակահատվածը չէր գերազանցում 10 րոպեն:

Արդեն 6 ամիս է, ինչ ծառայում եմ: Այս ընթացքում ես, որ 18 տարվա մեջ ընդամենը 3 գիրք էի կարդացել (գեղարվեստական տարբեր ժանրերի), 6 ամսվա ընթացքում կարդացի 32 գիրք: Այնքան էի տարվել գրքերով, որ մի քանի ժամ շարունակ կարդում էի, կարդում էի՝ զարմանալով, թե ինչու նախկինում չեմ փորձել, զուգահեռ կիթառ նվագելու հմտություններս էի զարգացնում՝ ժամանակ առ ժամանակ տղաների հետ հայրենասիրական, սիրո և այլ երգեր երգելով:

Ժամանակն էր նորակոչիկներ ստանալու. այնքան էինք սպասում այս օրվան:

– Սու՛ր, վերջապես մենք էլ չերպակ դառանք:

Դավոն սա յուրահատուկ զգացողությամբ էր ասում: Կարենը ուսումնական գորամասի սերժանտ էր, 1 ամիս էր՝ չէինք տեսել նրան: Երբ լուր ստացանք, որ նոր օրենքի համաձայն նրան զորացրում են, բոլորս ուրախացանք անկեղծ: Երբ առաջին անգամ տեսանք Կարենին, նա մարտկոցի միակ զինվորն էր: Կարելի է ասել՝ դա մի ընտանիք էր, որտեղ մենք նոր անդամներն էինք, և ընտանիքի ավագ անդամները բնականաբար պատասխանատվություն են կրում նոր անդամների համար: Կարենը իր պարտականությունները ամբողջությամբ կատարել էր և կարող էր հանգիստ լինել. մարտկոցը ապահով ձեռքերում էր:

Եկան նորակոչիկները, բավականին մեծ անձնակազմ ավելացավ: Մեզ համալրեցին տարբեր տարիքի, տարբեր բնավորության տեր մարդկանցով: Կային «չարխավիկներ», լավ տղաներ. մարտական գործողությունների ընթացքում բոլորը հավասարվեցին: Նորակոչիկները մեզ հետ դիրքեր չէին բարձրանում:

ԲԱՆԱԿԱՅԻՆ ՄՐՑՈՒՄՆԵՐԸ

Մեր կացարանում սպորտային փոքրիկ անկյուն կար, որից հաճախ ես էլ էի օգտվում: Ցավոք, ուղղակի օգտվում էի. այդպես էլ չկարողացա ինձ ամբողջովին տրամադրել պարապմունքներին: Հայտարարվել էին բանակային ձեռնամարտի մրցույթի կանոնները. գրեթե խառը մենամարտերի կանոններն էին: Ինչպես հասկացաք, որոշեցի մասնակցել, չնայած այդ սպորտաձևով մրցույթների երբևէ չեմ մասնակցել. ես ազատ ոճի ըմբշամարտիկ էի:

Մեր զորամասից պետք է մասնակցեինք 2 հոգի՝ ես և Էրիկը (տանկիստ էր և սանդա-ուշուի Եվրոպայի առաջնության մեդալակիր): 1 շաբաթ պարապելուց հետո բարձրացա դիրքեր. նոր սպաների հետ, մեղմ ասած, լեզու չէի գտնում. ուղղակի տարբեր հայացքների և գաղափարների տեր մարդիկ էինք: Ամբողջ ընթացքում մինչև մրցումները հիշեցնում էին, որ դա իմ խելքի բանը չէ. քիթս ջարդելու են, հետ եմ գալու պարտված: Իրականում այդ խոսքերը միայն վստահություն էին ներշնչում, որ ես հաստատ կհաղթեմ: Մեզ 1 օրով բաց թողեցին մինչև մրցումները: Ապշեցի, երբ ընտանիքումս նույնպես ասացին, որ քիթս ջարդելու են: Ուղղակի մի տարբերություն կար. անհանգստանում էին առողջությանս համար: Չնայած պնդումներին՝ հաջորդ օրը Ստեփանակերտի թիվ 1 դպրոցում էի: Փոքր եղբայրներս եկել էին երկրպագելու: Արդեն

ծանոթ էի մրցակիցներին հետ, մոտավոր գիտեի՝ ով ինչի է ընդունակ (ինչպես հետո պարզվեց՝ սխալ ենթադրություններ էին): Մրցակիցներիցս մեկը նախավարժանքների ժամանակ անընդհատ խոսում էր իր հաջողությունների, փորձի ու վարպետության մասին. պրակտիկան ցույց է տվել՝ գլուխգովանները ոչնչի չեն հասնում. ես դա փորձեցի էթիկայի կանոնների շրջանակում բացատրել:

Ընդհանուր 4 մարզիկ էինք 85+ քաշային կարգում. պատահականության սկզբունքով զույգերով պետք է մենամարտեինք: Առաջին մենամարտը իմն էր: Հեշտությամբ կարողացա հաղթել, ավելի շատ մրցակցիս սխալ ռազմավարության շնորհիվ: Այն, ինչ կատարվեց հետո, ուղղակի ապշեցրեց. կարծում էի՝ հաջորդ մենամարտում պետք է շատ խոսող տղայի հետ մրցեի (անունը չեմ հիշում), բայց զարմանալիորեն հաղթեց Աղվանը: Մեր մենամարտից հետո պարզվեց՝ նա սամբոյի Եվրոպայի արծաթե մեդալակիր է: Չգիտեմ՝ ինչու էինք ենթադրություններ արել, որ Աղվանը պետք է պարտվեր. երևի նրա համեստությունն ընկալեցինք որպես թուլություն:

Եզրափակիչ գոտեմարտում փորձեցի արագ ավարտել մենամարտը, սակայն բավականին ցնցող հարված ստանալուց հետո որոշեցի «խելացի» գործել. վերջապես կարողացա առաջին նոկդաունը ապահովել: Ավելի վստահ էի զգում, անընդհատ առաջ էի շարժվում, չնայած զգում էի՝ և՛ ես, և՛ ինքը այլևս շարունակելու ուժ չունեինք: Վերջին րոպեներին նա ընկրկեց, և վերջ: Այդ րոպեին, մի կերպ ուշքի գալով, պատկերացնում էի բոլոր նրանց դեմքերը, ովքեր չէին հավատում կամ չէին ցանկանում, որ հաղթեմ: Իսկ դե մրցանակը 7 օր արձակուրդն էր, որը ես այդպես էլ չստեսա հրամանատարի շնորհիվ:

ՖԻԼՄԻՑ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մի քանի օրից թվով տասներկուերորդ անգամ պետք է բարձրանայինք դիրքեր, իսկ դա նշանակում է՝ անցավ ծառայությանս կեսը: Հավատս չէր գալիս. ևս մեկ տարի, և ես տանը կլինեմ: Եվս մեկ տարի, և կսկսվի համալսարանական կյանքս: Փորձում էի պատկերացնել ինձ համալսարանում. դե իհարկե մտովի ապրում էի այդ պահերը պատկերացնելով: Պատկերացնում էի այդ ամենը ու տղաների հետ ծրագրում, թե ինչպես ենք հավաքվելու ծառայությունից հետո:

Հունիսի 27-ն էր. ժամը 15:00-ից հակառակորդը դիրքերի ուղղությամբ ականանետային կրակ էր բացել, զորամասից լսվում էին կրակոցները դեպի մեր դիրքեր, առանձնակի ցավ էր պատճառում այն փաստը, որ մենք իրավունք չունեինք պատասխանելու թշնամու սադրիչ գործողություններին: Մենք մի քանի օր ունեինք հերթափոխին, բայց պատրաստվածության առաջին աստիճան էր հայտարարված մեր անձնակազմին:

– Էսա մի պանա սկսելյու:

– Քշերըս հի՞նչ անէնք պա:

Խոսում էինք կացարանում իրավիճակից և ենթադրություններ անում ապագայի մասին:

Որոշեցինք զենքերի պահեստատուիները լցնել, իրենք հավաքել և սպասել: Քնի հրաման էր տրվել, բայց դե

գիտեինք, որ դեռ հրաձգությունը շարունակվում է: Էրոն առաջարկեց պառկել արդեն պատրաստ վիճակում՝ հագուստով: Բոլորս լուռ պատրաստվեցինք քնելուն, ինչ արած: Մտահոգ էինք, բայց պետք է քնեինք: Մինչ գորքը կքներ, օգնեցինք շտապ դիրքեր բարձրացող անձնակազմին զինվել և հաջողություն մաղթեցինք՝ հուսալով, որ ոչինչ չի պատահի: Դավիթի հետ փակեցինք զինանոցը, և ես էլ պառկեցի քնելու (Դավիթն այսօր վաշտի հերթապահն էր):

– Սուրո՛, Սուրո՛, յե՛ր կաց, թըխումըն, Սուրո՛, յե՛ր կաց:

Գիշերը՝ ժամը 3:00, Էրիկը, թափահարելով մահճակալն ու գոռալով, փորձում էր արթնացնել ինձ: Վեր կացա ոչ այնքան պայթյունների, որքան Էրիկի ձայնից: Չնայած դեռ ամբողջական ուշքի չէի եկել, բայց գիտակցում էի՝ ինչ է կատարվում: Առաջին բանը, որ արեցի, վզկապս ստուգելն էր, որտեղ մետաղի վրա գրված էր անունս, արյանս կարգը և ազգությունս (քրոջս խնդրել էի՝ պատվիրի մինչև բլոկադան): Համոզվելով, որ տեղում է, միացա մեր անձնակազմին: Նորակոչիկներից մեկը՝ Սարգիսը (Սքեն), կանգնել էր պատուհանի մոտ և քարացել: Արագ հետ քաշեցի նրան՝ ուղարկելով սենյակի անկյունային հատված, որտեղ համեմատաբար ապահով էր:

Բոլորս զենք ստացանք և սպասում էինք հրամանի: Պարոն մայորը (գումարտակի շտաբի պետը) վերջապես հրամայեց անձնակազմին դուրս բերել զինանոցի պարունակությունը և տեղափոխել սպայական շենքերի մոտ, որտեղից պայմանագրային անձնակազմը կարող էր զենք ստանալ: Բացի մեր զենքերից՝ բոլորս վերցրինք հնարավորինս շատ զինամթերք, կանգնեցինք դռան դիմաց:

Հերթական արկի պայթյունը, և լսվեց մայորի ձայնը.

– Արագացրե՛ք, տղե՛րք...

Առջևից վազում էր Էրոն, հետո՝ ես: Միայն զգում էի, որ ինձ հավասար Դավոն է: Շենքից դուրս գալուն պես հաջորդ արկը պայթեց զորամասի մուտքի մոտ, բայց կանգ չառանք, արդեն դուրս էինք եկել. կանգնելն ավելի վտանգավոր էր: Զորամասից դուրս նկատեցի ճանապարհին բռնկված հրդեհը և մտածեցի, թե մեքենա է: Հասանք մուտքի մոտ, դուրս եկանք շնչակտուր. ժամանակը մի պահ ինձ համար կանգ էր առել: Տե՛ր Աստված, ես սա ֆիլմերում եմ տեսել. մի՞թե այսպես է լինում: Նայում էի ճանապարհին, որտեղով պետք է անցնեինք՝ հրդեհ ճանապարհի մեջտեղում, ամենուրեք ծուխ և արկեր, որոնք պայթում էին մեկ աջ, մեկ ձախ: Մենք զարմանալիորեն խուսափում էինք քեկորներից:

Ուշքի եկա և նորից սկսեցի վազել: Վերջապես հասանք սպայական շենքերի մոտ: Ամեն արկի հետ զոռում էինք.

– Պառկե՛լ, պառկե՛լ...

Փորձում էինք հաշվել անձնակազմը. պակաս մարդիկ կային: Դա ավելի էր զայրացնում. վախենում էինք՝ մի բան չլինի. մեզ պատասխանատու էինք զգում:

Տե՛ր Աստված, տանկիստները պահակատանն էին. հսկում էին զորամասը: Հո բան չի պատահել...

Այդ խոսքերի վրա տեսանք Կ.Ա.Մ.Մ. լեյտենանտին՝ ձեռքերը արյան մեջ կորած: Սարսափելի էր. հայացքը ամեն ինչ ասում էր: Նա պահակախմբի պատասխանատուն էր այսօր:

– Պարո՛ն լեյտենանտ, հի՞նչ ա իլալ, հո՞նց ըք, տղերքը հո՞նց ըն:

– Էրկու կարմիր օնե՛նք:

Երկու կարմիր ունենք. այս խոսքերը սարսուռ առաջացրին. չէ՞ որ անձնակազմից բոլորին ճանաչում էի, բոլորի հետ ընկերական շփվում էի. մի՞թե նրանցից երկուսին այլևս չէի տեսնելու:

– Երվանդն ու Սամոն, – շարունակեց լեյտենանտը:

Ես չէի ուզում հավատալ. Երվանդը իմ տեսած զինվորներից ամենաբարի, ամենաընկերասեր, ամենաձիշտ մարդն էր. չէ՞ որ մի քանի օր առաջ խոսում էինք մեր նպատակներից, ապագա մասնագիտությունից, թե ինչ ենք անելու, երբ վերջացնենք: Պարզվել էր, որ երկուսս էլ հետաքրքրված ենք արժեթղթերի շուկայով: Չգիտեմ, ուղղակի տեսիլքի նման տեսա, թե ինչպես է ժպտում, ու ետ եկա իրականություն: Սամվելին այդքան լավ չէի ճանաչում. մեր զորամաս գալուն պես նա պայմանագրային զինծառայող էր դարձել, բայց նույն զգացողությունը, նույն ցավը պատեցին:

Ես էմոցիոնալ չեմ, չգիտեմ՝ այս սառնասրտությունը որտեղից, բայց ես այդպիսին եմ: Ցավով ընդունելով տղաների այլևս չլինելու փաստը՝ ուշադրությունս նորից մարտկոցն էր:

Աստված իմ, ծնողներս երևի խելագարվում են՝ լուրերը լսելով. երևի արդեն գիտեն, որ մեր զորամասին են խփել: Մտածում էի զանգել, բայց երևի քնած կլինեն, ուշ է: Որոշեցի զանգել, 3-րդ ազդանշանից հետո հայրս վերցրեց. անհանգիստ ձայնը լսելով՝ հասկացա, որ պետք չէր զանգել:

– Ալո՛, Յուլի՛կ, հո պյան չի՞ իլալ, հի՞նչ կա էս ուշ ժամին:

Սիրոս սկսեց արագ աշխատել. չգիտեի՝ ինչ ասեի.

– Պա՛պ, յէս լյավում, զոհէր օնէնք, բայց յէս լյավում:

Հայրս հասկացավ իրավիճակը ու դողացող ձայնով հորդորեց զգույշ լինել, կապի դուրս գալ անընդհատ և խրամա-

տի մեջ մնալ: Ես համաձայնեցի նրա հետ, բայց հասկանում էի, որ եթե հրաման եղավ գործելու, ես պարտավոր եմ:

Արդեն լուսաբաց էր՝ ժամը 5-ից անց: Հրաման ստացանք իջնել կրակային դիրք: Մեր սպաները մեզ հետ չէին. դիվիզիոնի սպային կցեցին մեզ, մինչև կհասնեն: Իջանք կրակային դիրք: Այնտեղ հերթապահություն էր իրականացնում երկրորդ գումարտակի մարտկոցը, նրանք հրաման էին ստացել մի քանի արկ կրակելու 82 միլիմետրանոցով, բայց խոնավության պատճառով խափանում էր տվել. գուցե բարին դա էր:

Մեզ կապի միջոց էր պետք շտաբից հրամաններ ստանալու համար, ես արագ վազեցի կրակային դիրքի կացարան. զենքս պատրաստ էր կրակելու. չէր իմացվի՝ ինչ կարող էր լինել, կացարանում անդադար լսվում էր հեռախոսի ձայնը. բանակային ներքին կապն էր: Ես վերցրի և ներկայացա:

– Կրակային դիրքի կապավոր շարքային Շաբոյան:

– Շաբոյա՛ն, զոհեր, վիրավորներ օնե՞ք, արդէ՛ն թխալը՞ք, հի՞նչ վիճակ ա:

Բանակի հրետանու պետն էր: Անմիջապես արձագանքեցի, հայտնեցի դրությունը և հրաման ստացա կապը ապահովել սպայի հետ: Միացա անձնակազմին:

– 3-րդ հաշվարկը պատրաստ է մարտի,– գոչեցի:

Սպասում էինք, սպասում էինք հրամանին, որ կրակ բացենք: Հոգու խորքում երազում էի, երազում էի ոչնչացնել, հոդս ցնդեցնել թշնամուն, վրեժ լուծել տղաների համար, բայց գիտակցում էինք, որ կրակի դեպքում վտանգի տակ կոնենինք գյուղի բնակիչներին, իսկ գյուղը մեզանից մի քանի մետր հեռավորության վրա էր գտնվում: Դա հասկանում էր նաև հրամանատարը, այդ իսկ պատճառով այդպես էլ

չպատասխանեցին թշնամու հարվածներին, չնայած ինչպես իմացանք հետո, մեր անձնակազմից Զորիկն ու Անդրանիկը (պայմանագրայիններ էին) այդ գիշեր երկու արկ են արձակել հրետանու պետի գլխավորությամբ:

4 օր անց, երբ եկավ հերթափոխի ժամանակը, մեր անձնակազմը բաժանվեց 2 մասի: Մի մասին տարան նոր տեղակայման վայր (ամբողջությամբ ամայի ու արևոտ տարածք էր, ուր բույսի ու բուսականության նշույլ չկար), իսկ մեզ՝ կրակային դիրք: Հաջորդ հերթափոխներին ես նույնպես եղա այդ դիրքերում և անկեղծ չէի ուզենա վերադառնալ այնտեղ:

ՓՈԹՈՐԿԻՑ ԱՌԱՋ

Յունիսի դեպքերից հետո զորամասում ծառայություն գրեթե չկար. անձնակազմը ամեն ինչ անում էր ծածուկ թշնամու նշանառության տակ չհայտնվելու համար, ինչը անհնար էր՝ հաշվի առնելով այն փաստը, որ թշնամու երկու դիրք տեղակայված էր զորամասի դիմացի բարձունքներին:

Առավոտյան վերկացր 6:30-ից տեղափոխվել էր 7:00, հրամայված էր ճաշարան այցելել զույգ-զույգ, երեկոյան անվանականչը կատարվում էր զորանոցում...

Կրակային դիրքում նույն իրավիճակն էր. ԱԹՍ-ի հարվածից խուսափելու համար հերթապահությունը կատարում էինք ծառերի տակ:

Իրավիճակը Արցախում այդ օրերին նմանվել էր Լենինգրադի բլոկադային. մարդիկ սովից մահանում էին, լսում էինք հղի կանանց մահվան մասին: Եթե գյուղերում իրավիճակը հնարավոր էր լինում կայունացնել, ապա քաղաքում մարդիկ ուղղակի սովի էին մատնվում:

Հպարտություն զգացի, երբ լսեցի, որ գյուղերից մարդիկ սնունդ են ուղարկում քաղաքներ՝ ձգնաժամին դիմակայելու համար: 2020թ. պատերազմից հետո այսքան միասնական դեռ չէինք եղել: Պարբերաբար հավաքներ էին կազմակերպվում միջազգային հանրության ուշադրությունը գրավելու համար, բայց ապարդյուն:

Չնայած բլոկադային՝ զորամասում սննդի պակաս չէինք զգում. կար միայն հացի խնդիր ամբողջ հանրապետությունում. մի ժամանակահատված օրական 3 կտոր հացով էինք բավարարվում, ամեն անգամ հացը վերցնելիս մտածում էի. «Մարդիկ կան, որ այս մեկ կտորն էլ չունեն»:

Բլոկադա էր, բայց մայրս ինձ և ընկերներին ապահովում էր Արցախում ոսկի դարձած քաղցրով, նոր թխված բլիթներով, որոնք մի քանի ժամում սպառում էինք, որպեսզի մկան բաժին չդառնա: Գրեթե ամեն շաբաթ հայրս ուտելիք էր բերում զորամաս, դիրքեր: Մայրս ասում էր.

– Սըրտեւ ցավ ա տամ, վար գյուղումնում խոխաս կարա սոված կէնա:

Իհարկե, ես հորդորում էի՝ այդքան չայցելի, բայց ապարդյուն: Ասում էր. «Երեխա կունենաս, կհասկանաս»:

Այս իրավիճակի հետ մեկտեղ հակառակորդը զինտեխնիկա և կենդանի ուժ էր կուտակում սահմանագծի ամբողջ երկայնքով: Զգում էինք՝ օրը մոտենում է, բայց ի՞նչ կարող էինք անել. մնում էր սպասել, սպասել հույսով:

Հույսով ապրելը ելք չէր, դրա համար վերջին հերթափոխներին փորձում էի առավելագույնս ապահովել անձնակազմի անվտանգությունը. վերջացրինք վերջին մառանի կառուցումը (ի դեպ, դրանք այդպես էլ պետք չէկան), թաքստոցները անձրևներից խոնավացել էին, փորձեցինք հնարավորինս բարելավել...

Սեպտեմբերը սկսվեց խուճապով. զորամասը առաջին աստիճանի պատրաստվածության հրաման ուներ: Մեր առջև թշնամին ահռելի քանակությամբ զորքեր է կուտակել. երկու վարկած կար. լինելու է հարձակում կամ ուղղակի զորավարժություններ էին, որոնց մենք թերահավատորեն էինք մոտենում:

Հերթափոխը ընթացավ առանց խնդիրների: Ամեն գիշեր գյուղի կամավորական ջոկատը մեր դիրքերի դիմացի տնակում հերթապահություն էր իրականացնում՝ խուսափելու թշնամու դիվերսիոն գործողություններից: Սեպտեմբերի 18-ին մեր անձնակազմից պետք է լրացնեին կամավորական ջոկատը:

Բոլորն անմիջապես ցանկություն հայտնեցին մասնակցելու, բայց Պավելը (Ապեր էին ասում) սաստեց մեզ.

– Տյուք վար քինաք, մինամյօտնէն հուվա՞ պինըցնան:

Վլադը, Հարութը, Զորիկը Անդրանիկի գլխավորությամբ ամբողջ գիշերն անցկացրին անտառի տնակում...

ՄԱՀՎԱՆ ԳԻՇԵՐ

Գիշերվա 4-ից հերթափոխի էի: Գիշերը կարծես խաղաղ անցավ: Ժամը 7:12 տղաները անտառի տնակից վերադարձան: Հիշում եմ Հարութի ոգևորված խոսքերը.

– Թորքը վեր օդար էլ, կարալ չար ընդէղալ անց կէնար. փըրթիմ լուխճին:

Տրամադրություններս լավ էր. հաջող գիշեր էր: 8-ին ավարտեցի հերթափոխս, պառկեցի, որ հանգստանամ:

Ժամը 9:20 կապիտան Վարդանյանը մոտեցավ մեզ և ասաց.

– Տղերք, ե՛ր կացիք, կռելը սկսում ա...

Այնքան հանգիստ տոնով ասաց, որ կարծեցի՝ կատակ է անում: Տեսնելով մեր անլրջությունը՝ զայրացավ և այս անգամ բարկացած բղավեց. հասկացա, որ իրոք սկսվեց...

2 ժամ է՝ պատրաստ սպասում ենք հարձակմանը, բայց տարօրինակ լուրջություն է տիրում: Բոլորը փորձում են կապ հաստատել հարազատների հետ: Ես էլ խոսեցի հորս հետ, շատ զգույշ, որ հետո հանկարծ ոչինչ չկասկածի: Հորեղբորս հետ խոսելիս ասացի նրան ճշմարտությունը, հորդորեցի, որ մերոնց վերցնեն և գնան քաղաք: Ինչպես և սպասում էի, նա ինձ լռեցրեց և ասաց, որ ոչինչ չի լինի, չնայած լավ էլ հասկանում էր, որ շուտով սկսվելու է:

Առաջին հաշվարկում Զորիկն էր, Անդրանիկը, Ռուդիկը,

երկրորդում՝ Էրիկը, Դավիթը, Արսենը: Երրորդ հաշվարկում ես էի, Արամը, Հարութը, Պավելը և էլի մի քանի հոգի, իսկ չորրորդում՝ Գոռը, Վլադիմիրը, Սերգոն և նորակոչիկ Անանիան:

Լուրեր ստացանք, որ Ասկերանի ուղղությամբ ադրբեջանցիները հայտարարել են զոհերի մասին: Տարածել էին, որ մեր զորքերի տեղադրած ականի վրա ադրբեջանական մեքենա է պայթել (իսկույն մտածեցի՝ ահա և պատրվակը):

Ընկերս՝ Արթուրը, Ասկերանից էր: Զանգեցի՝ մանրամասները ձշտելու, առաջին բառերը, որ ասաց.

– Ооо, какие люди, Сурен:

10:32 էր: Առաջին արկի պայթյունից անջատելով հեռախոսս՝ մի ցատկով հասա ցանցի մոտ, որը փակում էր ականանետը, մի կողմ շարտեցի և չսպասելով հրամանի՝ սկսեցի իմ պատերազմը.

– Կրա՛կ...

Առաջին թուպից սկսվեց ականների տարափը: Ինչ խոսք, ուժերն անհավասար էին. մեր արձակած երեք ականների դիմաց ստանում էինք մի քանի տասնյակը, բայց դա չէր կարող կանգնեցնել մեզ. մենք վրեժ ունեինք, մենք հայրենիք ունենք, ունենք հարազատներ, որոնք սրտատրոփ սպասում էին մեր վերադարձին, և վերջապես ունենք երդում, որ տվել էինք մեր ծնողների առջև:

Արկերն ամենուր էին, ամեն վայրկյան լսվում էին գոռոցներ.

– Պառկե՛լ...

– Սնարյադը՛...

– Թաքստո՛ց...

Կարծես դժոխքում լինեինք. օդը հագեցած էր վառողի հոտով, կապույտ երկնքի միջից տեղում էին կարկուտ թվացող արկերը, գլխավերևում, ինչպես միշտ, անօդաչու սարքեր:

– Տյու՛ն եկեք, քյոմա՛գ ըրեք...

– Սնարյա՛դ պիրաք...

Ցավոք, հաճախ էի այս խոսքերը գոռում:

Առավել զարմացնում էր կապիտանի համարձակությունը. նա իր զրահաբաճկոնն ու սաղավարտը դեն էր նետել, արկերի պայթյունների ներքո անընդհատ ականներ էր բերում և ամեն անգամ ոգևորված գոռում.

– Թխեցե՛ք, ծեր ցավը տանիմ, թխեցե՛ք:

Մեկ ժամ անց, երբ հասկացանք, որ մեր դիմացի դիրքերն այլևս չկան, մի բան պարզ էր՝ մենք այստեղից դուրս չենք գա: Ես և Արամը կանգ առանք, գրկեցինք միմյանց: Երկուսս էլ ևս մեկ անգամ հաստատեցինք մեր ողջ չմնալու փաստը և խոսք տվեցինք մինչև մահ պայքարել, ինչքան կարողանանք: Պետք է մեռնենք գլուխներս բարձր, առանց վախի, առանց ամոթի զգացման: Հաճախ էինք ասում՝ տեսնես մեզ կհիշեն, ցույց կտան հեռուստացույցով:

Այդ պահից մահվան մասին չէինք մտածում. արդեն մեռած էինք: Սովորաբար մարդիկ մեռնում են ֆիզիկապես, իսկ մենք հոգեպես մեզ սպանել էինք: Մենք պատրաստ էինք ընդունելու մեր ճակատագիրը ու չէինք մեղադրում նրանց, ովքեր չէին համարձակվում թաքստոցներից դուրս գալ: Ամեն ինչի վրա թքած ունեինք. մեզ միայն հետաքրքրիր էր, թե ինչքան թուրք կարող ենք ոչնչացնել, բայց ամեն դեպքում մի մեծ վախ կար, որը չէի կարողանում հաղթահարել. մտածում էի հորս ու հորեղբորս մա-

սին ու Աստված էի կանչում՝ նրանց չտանեն մարտի դաշտ. հաստատ ողջ չէին մնա:

Խոսքերս կարող են տարօրինակ թվալ, բայց մահն ընդունելու պահից մենք հաճույք էինք ստանում. ամեն արկն արձակելիս, ամեն պայթյուն լսելիս աննորմալ ծիծաղ էր պատում մեզ, որին հաջորդում էին ոչ տեղին կատակներ:

Ճարտարը (Անունը Հարութ էր, ուղղակի հայրենի Ճարտարի պատվին էինք կոչում) նույնպես դադարից հետո միացավ մեզ, ու երեքով կարողանում էինք կատարել մեր առջև դրված խնդիրները: Մի պահ նկատեցի, որ Արամի հետ արդեն կռիվ էին անում, թե ով արձակի արկը: Ուրախ էի, որ կարողացել էր հաղթահարել վախը և կանգնել ընկերների կողքին:

Չորս ժամ էր անցել: Ինչպե՞ս է հնարավոր, մի՞թե չորս ժամ առանց դադարի աշխատում էինք ես, Արամը, Ճարտարը՝ երրորդ հաշվարկից, Էրոն, Դավոն ու Արսենը՝ երկրորդ, իսկ Գոռն ու իր անձնակազմը՝ չորրորդ: Շատերի վախը կարծես վերացել էր. օգնում էին, ականներ մատակարարում, իսկ կրակը չէր դադարում, հակառակը՝ ավելի էր սաստկացել. արդեն բացահայտ լսվում էին իրար խառնված յուրային և թշնամական ձայներ: Արդեն գիտեինք, որ գրեթե ամբողջ առաջին գիծը գրավվել էր հակառակորդի կողմից: Ոչ ոք տեղյակ չէր դիրքերի անձնակազմից՝ ողջ են նրանք, գերեվարվել են, թե հասցրել են նահանջել:

Հերթական կորողինատները տրվեցին Խանումյանի կողմից: Կատարեցի ճշտումներս, ու սկսեցինք Արամի հետ նշանառել.

– Հաշվա՛րկ, թաքստո՛ց, կրա՛...

Մթնեց. ոչինչ չէի զգում, այնքան խաղաղ էր ամեն ինչ: Չէի հասկանում՝ ինչ է կատարվել: Ախր նոր մարտի մեջ էի,

միգուցե ավարտվեց ամեն ինչ. գրողը տանի, այս ինչ ձայն է: Հանկարծ խլացնող մի ձայն հայտնվեց, ու աչքերս սկսեցին բացվել: Ոչինչ, բացի այդ խլացուցիչ ձայնից, որը նման էր կոմերտոնի ձայնի: Փորձեցի նստել, արդեն թաքստոցում էի: Ինչպե՞ս այստեղ հայտնվեցի: Ախր նոր դրսում էի: Հարուրն ու Արամը վախեցած հայացքով ինձ էին նայում ու թափահարում: Թե ինչ էին խոսում, չեմ կարող ասել. միայն զգում էի, որ ականջներս արյունով էին լցվել, ձեռքերով փորձում էի մաքրել արյունը, բայց ապարդյուն, քանի որ արյան հետքեր չկային. դա ինձ միայն թվում էր:

Երբ ուշքի եկա և հասկացա՝ ինչ էր կատարվել, գոռում էի Արամի վրա, որ ինչ հրաման տան, գոռա ականջիս մեջ: Կրկին անցանք մարտի, հստակ աշխատում էինք. Արամը նշանառում էր, Հարուրը հրամանները բարձր գոռում էր ականջիս, Ապերը ականներն էր պատրաստում: Ամեն մեկս արդեն գիտեինք մեր անելիքը և ժամանակ չէինք կորցնում: Երեկո էր արդեն, առանց դադարի աշխատում էինք երևի արդեն յոթ-ութ ժամ: Լսողությունս մասամբ վերականգնվել էր. կրկին լսելի էին ականին յուրահատուկ սուլոցներն ու պայթյունները:

– Արա՛մ, կարող ա սաղ կենանք, խայտառակ տյառնանք,– կատակում էինք ու զարմանում, որ մինչև հիմա ողջ ենք: Երկնքում սկսեց հստակ լսվել հարվածային անօդաչուի ձայնը (այս ամիսների ընթացքում կարողանում էինք տարբերել).

– Հաշվա՛րկ, թաքստո՛ց,– գոռացի, ու բոլորի հետ միասին մտանք թաքստոց:

Այս ամբողջ ընթացքում առաջին անգամ էր, որ մտանք և 1 րոպեից ավելի թաքստոցում էինք: Անօդաչուն գնալով մոտենում էր, և Աստված իմ, չեք պատկերացնի՝ ինչ էինք զգում այն պահին, երբ կարծես հիմա կհարվածի. այնքան

հստակ էր այդ ձայնը լսվում, այնքան սահմոկեցուցիչ էր, նստած թաքստոցի անկյունում՝ աղոթում էի, որ ցավ չգգամ.

– Տե՛ր Աստված, մենակ միանգամից ինի խնդրումում, մենակ միանգամից ինի:

Ու սկսեցի.

– Հա՛յր մեր, որ յերկինս ես...

Թաքստոցի՝ մինչև այդ քար լոռությունը խախտվեց աղոթքներով: Աչքերս փակեցի և հետհաշվարկ էի անում հարվածի՝ երեք, երկու, մեկ, ու հոգեպես արդեն քանի ժամ մահացած վիճակում, վերջին հույսը կորցրած՝ ահա կհարվածի, ու վերջ:

Ճակատագիրը խաղ է խաղում, չեմ հասկանում. հարվածից մեկ պակաս կորավ անօդաչուի ձայնը. հրա՞ջք էր, թե՞ նախապես այդպիսի փորձություն էր պատրաստել ճակատագիրը: Այդ պահին անգամ ամենաանհավատ մարդը սկսեց հավատալ Աստծուն. դա ուղղակի անհավատալի էր: Ախր այդքան մոտիկ էինք մահվանը, ի՞նչ պատահեց: Խոր հիասթափություն ապրեցի, բայց միաժամանակ կարծես վերադառնում էր ողջ մնալու հույսի մի շղո: Ի՞նչ է, ո՞ղջ ենք մնալու, բայց ինչպե՞ս. գրեթե շրջափակման մեջ ենք, հրաձգությունը մեզնից հարյուր մետր հեռավորության վրա է, հասել էին մեր զորամասին, լուսարձակող փամփուշտները սլանում էին մեր գլխավերևով:

Եվս տասնհինգ րոպե փոսում մնալուց հետո ես առաջարկեցի մոտենալ զորանոցին ու փորձել պաշարներ հասցնել (քաղց չէի զգում. ուղղակի չէի կարողանում սպասել): Ոչ ոք ձայն չհանեց: Երբ արդեն դուրս էի գալիս, Ճարտարը կանչեց, ու միասին դուրս եկանք: Դեռ մի քանի մետր անցած՝ ականի ձայնից երկուսս էլ շարտեցինք մեզ փորված փոսերի մեջ: Ես ուղիղ ընկա Դավոյի մոտ, որ-

տեղ շրջանային պաշտպանության էին պատրաստվել, իսկ Ճարտարը՝ դեմքով ուղիղ ականի պայթյունից առաջացած փոսի մեջ: Համոզվելով, որ լավ ենք՝ շարունակեցինք ձանապարհը դեպի գորանոց: Մեր առջևում տեղակայվել էր հետախուզական վաշտը, որը պետք է «պաշտպաներ» մեր դիրքերի ուղղությամբ թշնամու ուղիղ հարձակումից: Գոռալով առաջ անցանք (ուրիշ ոչինչ չմտածեցինք)։

– Ռազվետկա՛, յիրա՛ չանեք, մերունքնք։

Զվարճալի էր և սարսափելի, բայց ուրիշ ձար չկար. պետք էր հասնել գորանոց։

Հասանք ու միանգամից անցանք աշխատանքի: Ծանապարհին տեսանք փլված դիտակետը, որտեղ մեկ տարուց ավելի է՝ հերթապահություն էի իրականացնում, որտեղ մեկ տարուց ավելի է՝ պաշտպանվում էինք շոգից ու ցրտից...

Հավաքեցինք անհրաժեշտ պաշարները, բայց վերադառնալիս հասկացա, որ ամենակարևորը՝ ջուրը, մոռացանք: Հետ դարձա ջրի ետևից: Այդ պահին հակառակորդի գրադ համակարգերը կրկին համազարկով խփեցին մեզ: Ամենուր կրկին պայթյուններ...

Վերադառնալիս տեսա, որ բոլորը հավաքվում են. հրաման կար նահանջի:

Էրոն մոտեցավ ինձ ու ասաց.

– Սուրո՛, հվաքվե՛, շրջափակման մեջընք ինչում:

Զնայած շրջափակման մեջ հայտնվելուն՝ չէինք ցանկանում ականանետները թողնել հակառակորդին: 40ր տևեց բոլոր զենքերը մեքենաների մեջ տեղավորելը. ականանետները խրվել էին գետնի մեջ (մոտ 1 մետր խորությամբ ականանետս խրվել էր): Կատարվում էր այն, ինչ երբեք չէի մտածի. հենասայլից այնպես էի քաշում, այնպես էի

գոռում քաշելիս, դա անբացատրելի տեսարան էր, որը, ցավոք, որևէ նկարագրությամբ չեմ կարող փոխանցել:

Հանեցինք ականանետերը, տեղավորեցինք, մեքենաների լույսերը անջատած՝ դուրս եկանք դիրքերից, «տնից»:

Ապերը ժամանակ առ ժամանակ մի ակնթարթ միացնում էր լույսերը, զննում ձանապարհը ու նորից անջատում: Այդ պահին մտքերս քարացել էին, ուղղակի նայում էի ձանապարհին:

Տե՛ր Աստված, երանի գիտակցեի, թե ինչ է կատարվում: Երանի հասկանայի կատարվելիքի խոր ցավը: Այո՛, գուցե փրկվեմ, բայց չէ՞ որ թողնում եմ իմ զորամասը, իմ տունը, իմ հայրենիքը:

Կանգ առանք խաչքարերի մոտ, որտեղ կային մեր զինվորներից: Իջանք և հեռու գնացինք մեքենաներից. սպասում էինք անձնակազմի ամբողջական հավաքին: Չգիտեինք հետագա քայլերը: Մոտ մեկ ժամ անց հրաման ստացանք տեղակայել ականանետերը և շարունակել մարտը:

Բաց դաշտի մեջ, որտեղ չկար ոչ մի թաքստոց, ես և Էրիկը տեղակայեցինք մեր հաշվարկները, պարբերաբար հայտնվում էինք հրետակոծության տակ, բայց տղաներով անընդհատ կատակում էինք.

– Արա՛, սրանք բոռըն, կարում չըն դյուզ թխեն...

Ժամը 12:34 նշանակետերը հայտնաբերված էին: Ես և Արամը, Էրոն ու Դավոն կանգնած մի հայացքով հասկացրինք մեր պատրաստվածությունը և ստացանք հրաման.

– Մարտկո՛ց, ուշադրություն, համագարկո՛վ կրա՛կ...

Կրակում էինք առանց դադարի: Պաշտպանությունը ձեռքվել էր. հակառակորդը դուրս էր եկել դեպի Մարտակերտ-Ստեփանակերտ կապող ձանապարհ: Այն բանի գի-

տակցումը, որ ճանապարհը գրավելու դեպքում մեր ընտանիքները, հարազատները և ընկերները, որոնք թիկունքում հույսով սպասում էին մեզ, կմնան շրջափակման մեջ, էլ ավելի մեծ պայքարի ուժ էր տալիս: Աստված վկա, չկար վախ ո՛չ իմ, ո՛չ Էրիկի, ո՛չ Դավոյի և ո՛չ էլ Արամի աչքերում. միայն զայրույթ, չարություն և հավատ Աստծո հանդեպ: Նույնը արդեն առաջին գիծ դարձած ճանապարհի երկայնքով տեղակայված մեր տղաներն էին զգում. չկա այլևս, նահանջ չկա: Եթե սա վերջին գիծն է, ուրեմն բոլորս պարտավոր ենք մեր մարմիններով պաշտպանել այդ գիծը:

Հակահարվածը, հիրավի, հուժկու էր, երկինքը ամբողջությամբ կարմիր էր, պայթյունները՝ անդադար:

Գիշեր, 2:37...

– Սնարյա՛դ պիրաք, պառկե՛...

Արամի հայացքից երևում էր, որ ֆիզիկապես այլևս հնարավոր չէր շարունակել, բայց բերում էր, բերում էր ու նշանառում:

Գիշեր, 4:55...

Մարտը շարունակվում էր, երբ տրվեց դադարի հրաման: Կարծես հարվածները քչացան, ականների ձայները այլևս չէին հուշում ոչինչ, անօդաչուն կրկին աշխատում էր: Նորից այդ ձայնը, նորից այդ զգացումը, բայց այս անգամ անտառի մեջ: Գիտակցում էի, որ խոցելու հնարավորությունները շատ քիչ էին: 6:20 մենք դեռ անտառում էինք, պառկել էինք սփռված անտառով մեկ, բայց մեկս մեկին տեսնելով ու սպասում էինք հրամանի: Կրակոցները նույնպես համեմատաբար դադարել էին:

Հիշվող մի դրվագ պատմեմ. պայմանավորվել էինք, որ ոչ ոք հանկարծ չքնի, ու այդ պահին կապիտանի խոմփոցը (մի լավ ծիծաղեցինք ու արթնացրինք):

Միտքս ամբողջությամբ հորս հետ էր: Դեռ առաջին վայրկյաններից մտածում էի՝ տեսնես ինչ վիճակում եմ, տարել եմ պատերազմ, գիտեն, որ ողջ եմ: Մայրս, Աստված իմ, արդեն 19 ժամ է՝ չգիտի, թե ինչ վիճակում եմ: Այդ մտքերից խելագարվում էի, այդ մտքերը հանգիստ չէին տալիս:

«Ինչու՞ չասացի, որ սիրում եմ, ինչու՞ հրաժեշտ չտվեցի, բայց չէ՛, այդպես ավելի վատ վիճակում կհայտնվեին»: Ի՞նչ կլինի, եթե մեռնեմ. այդ փաստը ինձ չէր անհանգստացնում: Ես ավելի շատ այն մտքից էի սարսափում, մի՞թե կորցրել եմ ապրելու ցանկությունս, բայց ի՞նչ եղավ, ախր դուրս ենք եկել, ամենամեծ վտանգը հետևում էր, իսկ նորերի մասին չէի էլ մտածում:

Այդ մտքերը կտրվեցին Խանումյանի ձայնի հետ.

– Շաբոյա՛ն, հաշվարկդ մարտի՛ պեր:

Վեր կացա. կարծես ամեն ինչ հանգիստ էր, պայթյունները հինգ վայրկյան դադարով էին լսվում (մի մարտկոց է աշխատում), երկնքում չէր լսվում անօդաչուի ձայնը:

Չցանկացա Արամին անհանգստացնել. ականանետը ուղղել ես մենակով էլ կարող էի:

Նշանակետ 7702. ևս մեկ անգամ ստուգելով թվերը, քթիս տակ երգելով՝ նշանառում էի:

– Շաբոյա՛ն, Շաբոյա՛ն, տե՛ս՝ հուվա եկալ:

Շրջվեցի ձայնի ուղղությամբ: Մատներով ցույց էին տալիս ձանապարհը. Խանումյանն էր, Գոռը, նրանց ետևից՝ 2 հոգի: Մոտենալուց հետո տեսա, որ Հայրս է և հորեղբայրս.

– Մաման գյուղումըս հինչքան ա իլալ նիգյարան քեզ, բալա՛ս...

Չթողեցի, որ ավարտի խոսքը, կտրված ձայնով ասացի.

– Էսա սկսումընք, քինա ստեղան:

– Պապա՛ն բալա, էսա վենըն անում, արխայի՛ն կաց...

Չէի հավատում, բայց ոչինչ չէի խոսում: Չգիտեմ ինչու, մտածում էի, որ հիմա մարտը նորից կսկսվի, ու չնայած նրան, որ չէի ուզում՝ նրանք գնան, անընդհատ կրկնում էի. «Գնացե՛ք, հիմա կսկսվի»: Հայրս տեսանկարեց ինձ մորս համար, որ տեսնի՝ ողջ եմ, հետո համբուրեց, ու գնացին, բայց չգիտեմ ինչու, մտածում էի, որ մեր վերջին հանդիպումն է. չնայած փրկության՝ ես ինձ այլևս ողջ չէի համարում:

Վերադարձա տղաների մոտ: Արդեն 11:27 էր. նորություններ ստացանք, որ 13:00-ին պետք է հրադադար լինի, և պատերազմն ամբողջությամբ ավարտվի: Ժամը 11:36-ին կապի նոր փոխանցված միջոցներով լսեցինք հրամանատարի ձայնը.

– Ժամը մեկին վեշ մինը յիրա չանե. դադար ա, դադար:

Այս խոսքերը լսելուց հետո ոչ ոք ձայն չհանեց. լուռ սպասեցինք: Բոլորը պառկել էին անտառով մեկ՝ իրարից տասը-քսան մետր հեռավորության վրա:

Ժամը 13:00-ին մեր կողմից բոլոր տեսակի զենքերից դադարեցված էր կրակը, բայդ դեռ լսվում էին միակողմանի կրակոցներ ու հրետակոծություններ:

13:04-ին հրամանատարը կապ տվեց.

– Գրանատամյոտավ թխեցիք. քավթառը կյամ ա, քավթառը կյամ ա:

Ու կրկին սկսվեց, բայց այս անգամ հուժկու շունչը չկար: Այս անգամ տեղ-տեղ հարվածներ, կրակոցներ և մեր կողմից նոր խոցված տանկ: Այնուամենայնիվ, մոտ

15:00-ին ամեն ինչ կանգ առավ. միայն դեպի Գանձասարի սարերի կողմն էին հարվածում:

Այդ ամբողջ ընթացում մեր աչքի առջև տեղահանվում էին Մարտակերտի շրջանի բոլոր գյուղերը, բայց քաղաքը գտնվում էր ամբողջական շրջափակման մեջ: Ժամը 14:20-ին մեքենա կանգ առավ Ճանապարհին: Այնտեղից լսվում էր Մորս ձայնը, ով անընդհատ գոռում էր իմ անունը:

Տեղիցս վեր թռա և առանց որևէ մեկին զգուշացնելու վազեցի դեպի Ճանապարհը: Վերջինս մեզանից բաժանվում էր մոշի՝ փշալարերի նման սուր թփերով, բայց դա ինձ չկանգնեցրեց. ոտքերով Ճանապարհ բացելով՝ դուրս եկա մեքենայի մոտ ու ամուր գրկեցի մորս:

Եկավ, Աստված իմ, վախս եկավ: Ես սկսեցի վախենալ մեռնելուց, սկսեցի արդեն ամեն պայթյունի հետ փորձել թաքնվել, մորս գրկում ես ինձ նորից ողջ էի զգում: Ախր ինչպե՞ս կարող էի մահվան մասին մտածել: Ի՞նչ կանեին ծնողներս, ինչպե՞ս կապրեին՝ իմանալով, որ ես չկամ: Այդ պահին մտքերս խառնվել էին. միայն մտածում էի՝ ինչքան հնարավոր է շատ մնամ մորս գրկում, զգամ մորս շունչը, մեր տան շունչը, որը այլևս չեմ տեսնելու:

Մեր մեքենան ամբողջությամբ մարդկանցով լի էր: Բացի փաստաթղթերից՝ ոչինչ չէին վերցրել մեր տնից: Այն հարցին, թե ինչու ոչինչ չհանեցիք, հայրս ու մայրս միասին պատասխանեցին.

– Մատաղ ինի տահանք լոխ, կարևորը տուվրս, կարևորը սաղըս:

Ու ես ոչինչ չասացի, չնայած համաձայն չէի նրանց հետ: Պետք էր գոնե կարևոր իրերից վերցնել:

– Խոխա կնի, կըգիդաս,– ընդհատեց հայրս:

Հորաքույրս մեքենայից հանեց մեկ տարա մեղր, պանիր, որը, հաստատ գիտեմ, պետք է ձմեռային պաշար լիներ: Մայրս հանեց զինվորական մաքուր համազգեստս և ըմբշամարտի հավաքականի սպորտային համազգեստս (այդ պահին ունեցած իմ միակ իրերը), հրահանգեց, որ համազգեստով հանկարծ չերևամ այստեղից դուրս գալուց հետո. համոզելը անհնար էր իրենց հետ գնալու համար. դա նրանք լավ գիտեին: Դրա համար մեկ անգամ ասելուց հետո այլևս չասացին: Հրաժեշտ տվեցի բոլորին, բայց այս անգամ միայն մտածում էի նրանց նորից տեսնելու մասին:

Վերադարձա: Ուտելիքների բավականին մեծ պաշար ունեինք. առավոտյան թիկունքի գծով տեղակալը պահածոներ և ջուր էր բերել, փորձեցինք հորաքրոջս տված մեղրն ու պանիրը և կուշտ նստեցինք՝ սպասելով հետագա զարգացումներին: Հետևում էինք մարդկանց հոսքին. բեռնատարներով, ձիերով, քարշակներով մարդիկ դուրս էին գալիս՝ անընդգրկելի թախիծն աչքերին. գիտակցում էին, որ այլևս չեն վերադառնալու տուն, որ հայրենիքը կորցրին: Այդ պահին ամոթի զգացում կար մոտս. չկարողացանք պահել մեր տված երդումը՝ պաշտպանել հայրենիքը: Որքան երեկոյանում էր, այնքան մեքենաների հոսքը քշանում էր: Ամբողջ զորքը դուրս էր գալիս, իսկ մենք նստած սպասում էինք հրամանի, անընդհատ հարցնում էինք.

– Էս մեզ օգումչըն ստղաս տյուս օնեն:

Անկեղծ վախենում էի, վախենում էի գերի ընկնելուց: Մորս տեսնելուց հետո սպառվեց իմ բաժին աղրենալինը, որը թաքցրել էր վախս. վախենում էի մեռնելուց, մտածում էի հիմա արդեն հանուն ինչի՞. չէ՞ որ արդեն չկան հայրենիքս, տունս, իսկ ընտանիքիս չէի պաշտպանի իմ մեռնելով: Կարծես փոխվել էի. ասես մի քանի ժամ առաջ լրիվ ուրիշ մարդիկ էինք (երևի այդպես էլ կա), ինչ արած:

Ժամը 18:20-ին բոլորիս մոտ մեկական նոնակ կար. բոլորը խոսք էին տվել գերի չընկնել: Այդ պահին հիշեցի ընկեր Մկրտչյանի, իսկ դրանից առաջ էլ պապիկիս խոսքերը, որ, ինչ էլ լինի, ավելի լավ է մեռնել, քան գերի ընկնել: Ես զգում էի, որ պատրաստ էի այդ քայլին: Չեմ կարող հաստատ ասել՝ ինչ կլիներ, եթե պահը գար, բայց ես ինձ վրա ավելի քան վստահ էի:

– Թորքերը, Չղրանավ տանկերը ոչնեն ըրած, բղյա ծեզ կյամըն, հաք տյո՛ւ եկեք:

Դա լսելուց հետո երկու ականանետերը անհավանական արագությամբ հայտնվեցին մեքենաների մեջ, իսկ մենք, զինված երեք մեքենաներով, սպասում էինք կամրջին հասնելուն, այն կամրջին, որի մոտ գիշերային հարվածներից հետո կային թշնամու հարյուրավոր զոհեր: Ասել էին, որ թուրքերն արդեն կամրջի վրա են, և իրենք են որոշում՝ ով անցի, ով՝ ոչ.

– Պաստրա՛ստրք, տղե՛րք,– գոռացի ու կատակի վերածելով՝ սպասում էինք: Հասնելով կամրջին՝ զենքիս միջոցով մի փոքր անցք բացեցի ու տեսա կամրջին կանգնած ռուս զինվորներին, բայց ցանկությունս նույն էր. ուզում էի սպանել, սպանել Նժդեհի ասած սպիտակ թուրքերին, բայց, ինչ արած, անցանք:

Հանեցի «ՊՆ» հեռախոսս ու փոքրիկ տեսանյութ նկարեցի:

– Դավո՛, փրկվեցինք, փրկվեցինք, արա՛...

ԱՐԱՄ

2023 թիվ, սեպտեմբերի 19, ժամը 10:20

5 բուսական առաջ էր՝ ընկերոջս հետ էի խոսում ու համոզում նրան, որ ամեն ինչ լավ է լինելու: Ծնողներին հետ խոսել էի (բոլորս էլ առաջին հերթին դա էինք արել): Շուրջբոլորը, ընկղմված հեռախոսների մեջ, խոսում էին, կարդում էին, փորձում նորություններ իմանալ: Մոտեցա ականանետին, հանեցի հեռախոսս ու գաղտնաբառերս ուղարկեցի մեր տուն. չգիտեմ՝ ինչ անցավ մտքովս, հանկարծակի ստացվեց: Սպասում էի, որ տեղ հասնի հաղորդագրությունը, ու այդ պահին քար լռությունը խախտվեց.

– Թաքստո՞ց,– գոռաց տղաներից մեկը, բայց չնկատեցի, թե ով: Միայն այդ պահին տեսա, թե ինչպես մեկ ցատկով Սուրոն հասավ ականանետը ծածկող ցանցի մոտ, դեն նետեց և (այս բառը նրա արտասանությամբ երբեք չեմ մոռանա) գոռաց.

– Կրա՛կ...

Ամեն ինչ պատրաստ էր առաջին արկի արձակման համար. մեծ հաճույք էր առաջին արկը արձակելը: Սկսվեց պատերազմը, սկսվեց կյանքի ու մահվան պայքարը, պայքար, որը շուտով կավարտվի. մենք արդեն մեր հաշվարկներն արել էինք, որը կազմում էր տասից տասնհինգ բուսական...

– Սնարյա՛դը...

– Տյո՛ւ եկեք, քյոմա՛գ ըրեք:

Հաճախ էի այդ բառերը լսում ու երբ տեսնում էի՝ արձագանք չկա, ինքս էի մտնում, թաքստոցից վերցնում ականն ու քմծիծաղ տալիս այնտեղ գտնվողներին:

Արդեն մի քանի ժամ է՝ մարտը շարունակվում էր, կատակ էինք անում Սուրոյի հետ.

– Կարո՞ղ ա սաղ կենանք, խայտառակ ինինք...

Բայց դա միայն կատակ էր. մենք սկսելուց հետո խոսք էինք տվել միմյանց, որ սա մեր վերջն է, ու ինչքան կարող ենք, պետք է կռվենք մինչև վերջին շունչ:

– Լապատկայա պետք, տղէ՛ք:

Ականանետը խրվել էր գետնի մեջ. ջանքերը, որ գործադրում էինք, ապարդյուն էին. բահ էր պետք:

Արձագանք չկար: Տեսնելով Սուրոյի հուսահատ դեմքը՝ ականա վագեցի մեր փոսից վերև գտնվող ծառերի մոտ, որտեղ ընկած էր բահը: Հասա բահի մոտ, ու փոքր հեռավորության վրա արկը պայթեց (շնորհակալություն հասակիս փրկվելու համար), բահով վերադարձա, ու սկսեցինք աշխատանքները...

Երեկոյին մոտ էր. բավականին հաճույք էի ստանում ականները արձակելիս: Ամեն ինչ պատրաստ էր. սպասում էի հրամանին, Սուրոն վերջացնում էր վերջին հաշվարկները, ու հանկարծ ականի պայթյունից տեսա, թե ինչպես ընկավ գետնին: Աստված իմ, միայն թե ողջ լինի:

– Սուրո՛, Սուրո՛, Սուրո՛...

Գոռում էի նրա վրա, որ աչքերը բացի. կարծես արյուն չկար, բացեց աչքերը և սկսեց գոռալ, ձեռքերով ականջներին խփել, բայց դա տևեց մի ակնթարթ:

– Հի՞նչ հրաման տան, ընջուկես կրծովաս,– գոռալով ասաց ինձ, ու սկսեցինք շարունակել մարտը:

Խանումյանը՝ Հարութին, Հարութը՝ Սուրոյին, Սուրոն՝ ինձ, շղթայի պես կազմակերպված աշխատում էինք (տարօրինակ է դա աշխատանք անվանելը)՝ կոորդինատները հաղորդելով:

Բավականին ժամանակ էր անցել: Մի պահ նկատեցինք հարվածային անօդաչուին. բոլորս միասին նետվեցինք դեպի թաքստոց: Չորս հոգու համար նախատեսված թաքստոցում ինը հոգի մարդ կար: Ես ստիպված մնացի մուտքին հենված ու լսելով տերունական աղոթքի տողերը՝ ակամա սկսեցի կրկնել:

Դա էլ ավարտվեց. Սուրոն ու Հարութը գնացին պաշարներ բերելու, շատ չանցած՝ ստացանք նահանջի հրաման:

Անկեղծորեն խոստովանում եմ՝ էմոցիաներս բթացել էին. ոչինչ չէի զգում, ուղղակի կատարում էի հրամանները: Հիմա ուրիշ խնդիր կար. ախր ականանետը երկու քաշիս է. ինչպե՞ս հավաքեմ:

Այդ պահին լավեց Սուրոյի ձայնը, ու ինչպե՞ս չկատակել:

– Ա, Շաբոյա՛ն, շան նյուխ օնես, լյավ հրսար:

Մեծ դժվարությամբ հավաքեցինք ու տեղավորեցինք մեքենաների մեջ: Վերջին մեքենայով ես էի: Անգամ այն պահին, երբ դուրս գալիս տեսա, թե ինչպես է հակառակորդի գրադը վերջապես ուղիղ այն փոսերի մեջ թափվում, որտեղ մենք էինք, ոչինչ չէի զգում, կարելի է ասել՝ ամբողջովին համակերպվել էի մահվան հետ:

Երբ հասանք նոր տեղակայման վայր, տղաների մեծ մասն արդեն այնտեղ էին: Անմիջապես ստանալով զինամթերքի պաշարներ՝ կրկին սկսվեց մեր դուռտը ընդդեմ թուրքերի:

Այստեղ ավելի սաստիկ էին ընթանում մարտերը, հակառակորդը գրեթե ճեղքել էր վերջին պաշտպանությունը. մեր առջև խնդիր էր դրված կանգնեցնել նրանց: Խոսքերն ավելորդ են. ուղղակի կռվում էինք առանց վախի, առանց ցավի ու սգի, բաց դաշտում պաշտպանվելու հարմարություններ չկային. ուղղակի պառկում էինք ականանետի կողքին ու մտածում, որ հաջորդը մերն է:

Այլևս ուժ չկար. չէի կարողանում կանգնել, առավել ևս նշանառել: Ինձ փոխարինեց Սերգոն, ու Սուրոյի հետ շարունակեցին...

Ժամը 5:12-ին բոլորը հետ էին քաշվել անտառ՝ լսելով անօդաչուի ձայնը: Դրանից հետո այլևս չկրակեցին. եղավ թվացյալ հրադադար: Վերջապես եկավ այդ պահը, բայց մինչև վերջ չէի կարողանում ընկալել:

– Դավո՛, փրկվեցինք, փրկվեցինք, արա՛...

ՎԵՐՋԻՑ ԱՌԱՋ

Շատ չմտածեցի, թե որտեղ ավարտեմ գիրքը. իմ պատերազմը ավարտվեց կամուրջն անցնելուց հետո, մնացածը՝ նվաստացում հայրենագրկություն և պանդխտություն:

Ուղղակի մնացինք մի քանի օր և խուճապահար քսանյորժամ ճանապարհ անցնելուց հետո դուրս եկանք Արցախից: Թուրքը, որի հետ մեկ օր առաջ կենաց-մահու կռիվ էի տալիս, հեզնաբար հարվածեց մեջքիս ու ասաց.

– Գնա՛, գնա՛:

Դա իմ կյանքի ամենամոթալի դրվագն էր: Արցախից դուրս գալիս չէի գիտակցում, որ այսքան խոր ցավ կարող եմ ապրել: Չէի գիտակցում, որ ամեն մի թուփ, ամեն մի ծառ կսկսեմ նմանեցնել մեր գյուղին, որ անգամ ջրին համ կհորինեմ ու կփորձեմ համեմատել՝ Շուղկաթի, Շիրինանց աղբյուրի ու Արցախ աշխարհիս մյուս աղբյուրների ջրերի հետ:

Երբ գրում էի գիրքը, ստիպված վերապրում էի այս դրվագները, կրկին ապրում էի ու ծիծաղով ընդունում իրականությունը:

Ուղղակի ապրում էի...

Տանկանում եմ շնորհակալություն հայտնել բոլոր ընթերցողներին, բոլոր նրանց, ում ուղղակի հետաքրքիր էր անձանոթ փախստականի կյանքի մի հատված:

Շնորհակալություն Ս. Ղ.-ին ամբողջ ընթացքում մոտիվացնելու համար: Անկեղծորեն պիտի խոստովանեմ՝ եթե նա չլիներ, այս գիրքը երբեք լույս չէր տեսնի:

Արամին եմ շնորհակալ, որ կարողացավ վերհիշել անցածը ու չնայած ծանրությանը՝ հնարավորություն տվեց մարդկանց իմանալու մեր պատմությունը: Շնորհակալություն բոլոր նրանց, ովքեր մեծ ներդրում ունեցան գրքիս հրատարակման գործում:

ՍՈՒՐԵՆ ՍԱՍՈՒՆԻ ՇԱԲՈՅԱՆ

421/731
ԿՅԱԼԲԸ ԲՈ ԳՐԿՈՒՄ

Խմբագիր և սրբագրիչ՝
Լիլիթ Հակոբյան

Հրատարակչության տնօրեն՝
Վահրամ Մնացականյան

Համակարգչային ձևավորումը՝
Հերմինե Վարդանյանի

«ՎՄՎ-ՊՐԻՆՏ»

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

Տպագրվել է «ՎՄՎ-ՊՐԻՆՏ» ՍՊԸ հրատարակչության տպարանում
Հասցեն՝ Ազատության 24/11, հեռ. 28 54 28

Էլ. փոստեր՝ vmv_print@yahoo.com, info@vmv-print.am
Կայք՝ www.vmv-print.am

Ճամբարում

ՅՈՐ-ի զորամաս (2023 թ., հուլիսի 25)

Կարանտին

Ջինլիրական երդման արարողությունը Գանձասարում

*Ես ու Արամը սեպտեմբերյան պարապմունքների ժամանակ
կրակային դիրքում*

Ընկերներիս հետ վերջին հանդիպումը Երևանում

*Կիթառի հերթական օրը
բլուկադային Արցախում*

*Բանակային մրցումների
պարգևատրումը*

2023 թ.-ի հունիսի 28-ի հարվածից հետո նոր հենակետը

Հայրս ու հորեղբայրս եկել էին տեսակցության
(2023 թ. օգոստոս)

*Բոլկադայի ժամանակ
մայրս մեզ ապստովում էր քաղցրավենիքով*

*Հորս նկարած տեսահոլովակից մի կադր
2023 թ. սեպտեմբերի 20 առավոտյան 7:30-ի կոդները*